

Jerzy Kmiecński, Małgorzata Kowalczyk, Krzysztof Walenta

ARCHEOLOGIA OSADNICZA
W ZASTOSOWANIU DO BADAŃ MIKROREGIONU GRAÑA
(GALICJA, HISZPANIA)*

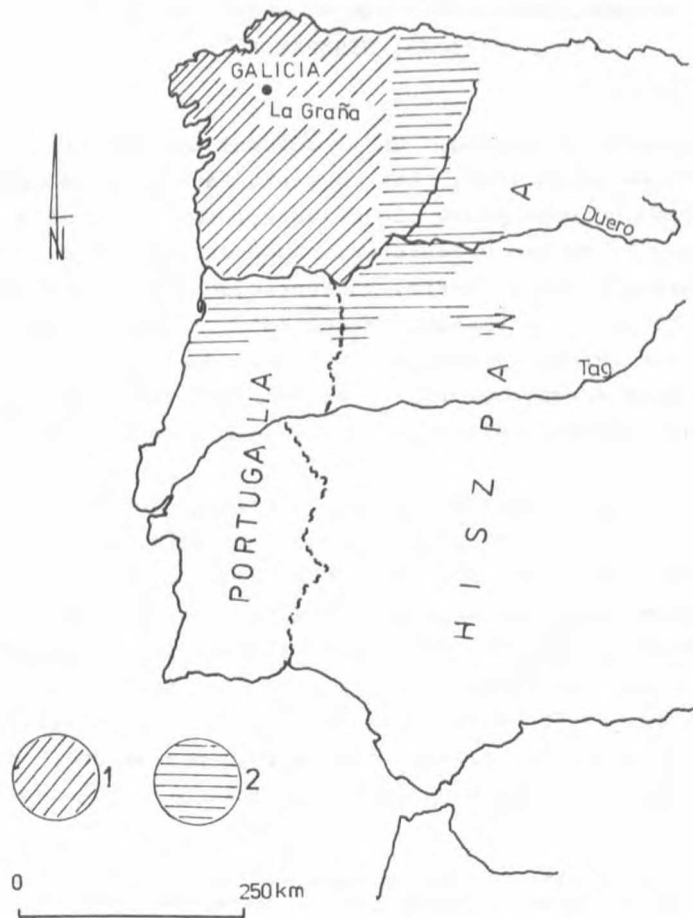
Zespół Katedry Archeologii UŁ rozpoczął wspólne prace badawcze z Instytutem Archeologii Uniwersytetu Santiago de Compostela w 1986 r. Tematem współpracy obu Uniwersytetów są studia mikroregionalne nad rozwojem osadnictwa. Za podstawę takich studiów w Galicji wybrano kulturę Castro, koncentrując się na okresach halsztackim, lateńskim i rzymskim. Przedmiotem zainteresowań grupy badawczej jest zarówno geneza tej kultury, jak i jej dalsze transformacje w głąb średniowiecza. Charakterystyczną jej cechą są obronne osady różnej wielkości, sytuowane na naturalnych wzniesieniach.

Specyficzną cechą kultury Castro, przynajmniej w jej obecnym stanie zbadania, jest jej długowieczność (od VII w. p.n.e. do II w. n.e., a nawet, jak niektórzy twierdzą, do VI w. n.e.)¹. Z punktu widzenia badania tradycji i akulturacji okoliczność ta nastęrcza szczególnie dogodną możliwość śledzenia tych procesów. Należy bowiem wziąć pod uwagę, iż już od II w. n.e. teren występowania kultury Castro zostaje oświetlony rzymskimi źródłami piisanymi, a i wcześniejsze wieki nie są tego pozbawione, ponieważ wybrzeża Galicji od czasu ekspansji fenickiej, prowadzącej z

* Raport za pierwszy rok badań prowadzonych przez międzynarodowy interdyscyplinarny zespół badawczy Uniwersytetów Santiago de Compostela i Łódzkiego.

¹ F. Acuña Castroviejo, *Panorama de la cultura castrexa en el No. de la Península Iberica*, Braga 1977, s. 19-21.

Tartessos w kierunku Kornwalii były penetrowane przez żeglarzy, a stąd i znane. Niemniej jednak północno-zachodni cypel Półwyspu Pirenejskiego był jakby "wyrostkiem robaczkowym" tej części Europy, a Rzymianie nie bez kozery nadali mu nazwę "Finisterra". Z jednej więc strony terytorium to posiadało łączność ze światem zewnętrznym i w związku z tym dostęp do nowinek i zmian, z drugiej zaś ten cypel kontynentu Europy był osadnikiem tradycji kulturowych.

Rys. 1. Zasięg kultury Castro, 1 - centrum, 2 - obszar objęty wpływami

Ze wszystkich kultur przedrzymskich Półwyspu Iberyjskiego kultura Castro zawiera w sobie najwięcej oryginalnych elementów. Może to być konsekwencją przedstawionego wyżej określonego położenia geograficznego. Kultura ta rozwijała się w czasie, w którym brąz odgrywał znaczną rolę w ekonomii świata antycznego w basenie Morza Śródziemnego. Stąd obszar ten nie mógł być izolowany ze względu na bogactwo minerałów i łatwość ich wydobycia. Potwierdzają to zarówno źródła pisane, mówiące o wyprawach po cynę na północny zachód Półwyspu, jak i znaleziska importów w grodach kultury Castro sprzed 500 r. p.n.e. W pierwszych wiekach dominacji rzymskiej zauważa się systematyczną eksploatację miejscowych złóż złota oraz rozwój złotnictwa miejscowego. Prócz kopalnictwa i metalurgii ludność kultury Castro zajmuje się zbieractwem rolnictwem i pasterstwem. Archeolodzy hiszpańscy wydzielają cztery fazy kultury Castro, ustalone na podstawie reliktyw jej architektury²:

Castreño I - okres dominowania osiedli, w których elementem budowlanym są materiały pochodzenia roślinnego (VII-VI w. p.n.e.)

Castreño II - rozwój siedzib budowanych z kamienia, kształtu kolistego, o charakterze okronnym (V-II w. p.n.e.);

Castreño III - początek kontaktu ze światem rzymskim, od kampanii Brutusa do czasów Augusta (budowle mieszkalne prostokątne);

Castreño IV - przeżywanie się kultury Castro w kulturze prowincjonalno-rzymskiej z przetrwaniem tradycji miejscowej na obszarach wiejskich (rolnych) oraz dążnością do rozwoju większych ośrodków.

Jednym z punktów wieloletniego programu badawczego jest realizacja prac wykopaliskowych grodziska Graña położonego w centrum Galicji, 7 km na północ od miasta Melide, w południowej części wzgórz Montes de Bocelo, na północnym skraju pradoliny rzeki Furelos. Przedmiotem badań jest zastosowanie metod pozwalających poznać stratygrafię i strukturę uwarstwień kulturowych i sedymentów naturalnych, w celu ustanowienia dokładnej chronologii i funkcji obiektu. Grodzisko zajmowało charakterystyczne wzgórze z niewielkim *plateau* porośniętym trawą oraz kolczastymi krzewami

² J. M a l u q u e r d e M o t e s, *La originalidad de la cultura castreña*, "Trabalhos de Antropologia e Etnologia" 1973, t. XII, fasc. 3, s. 340-341.

i skalistym szczytem. Od strony północnej znajduje się obniżenie o łagodnie nachylnym stoku, umożliwiające dojście, a nawet wjazd lekkich wozów na szczyt wzniesienia. Od strony południowej stok wzgórza jest stromy, a w dole rozciąga się stosunkowo szeroka pradolina. Teren obiektu był użytkowany jako pastwisko. Nie stały tutaj żadne nowożytnie budowle, także nie prowadzono wcześniej badań archeologicznych.

Wykopy wytyczono w jednym ciągu tak, aby uzyskać wstępne informacje o wszystkich podstawowych częściach osiedla. Usytuowano je w zachodniej części wzgórza, czyli w północno-zachodniej partii *plateau*, z zamiarem jego przecięcia wraz z obniżeniem wjazdowym. Cały ciąg wykopów podzielono na działki 4 x 4 m (w sumie 15 działek), z czego zbadano pięć na zachodnim krańcu wytyczonego ciągu. Po odkryciu fragmentów zewnętrznego muru obronnego, formowanego bez użycia zaprawy z nieregularnych kamieni z miejscowych złoży, wytyczono trzy następne odcinki w sąsiedztwie odcinka 4 i 2.

Fot. 1. Graña. Widok ogólny odcinka V

Odcinek 5 eksplorowany był przez grupę archeologów z Katedry Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. Prace prowadzono warstwami mechanicznymi w ramach warstw naturalnych, stosując dokładną lokalizację (trójwymiarową) odkrywanych zabytków oraz charakterystycznych ułamków ceramiki. Całość materiału zabytkowego była zbierana w ramach czterech działek, na które podzielono odcinek. Eksplorację rozpoczęto od zerwania darni, pod którą na powierzchni całego wykopu występowała warstwa próchnicy przemieszana z węglami drzewnymi i popiołem, pochodzących z nowożytnych pożarów lub wypalenisk. W narożniku południowo-zachodnim na głębokości około 20 cm od powierzchni ukazał się rumosz kamienny. Znalaziono również fragmenty kamienia żarnowego. Po odsłonięciu całej powierzchni rumosz koncentrował się wyraźnie w zachodniej i południowo-wschodniej części odcinka. W centrum ilość kamieni wyraźnie była mniejsza. Występowała tam jasnobrunatna glina z osadzonymi w niej kilkoma bryłami przepalonej polepy i fragmentami ceramiki. We wschodniej części wykopu, niemal równoległe do profilu wschodniego, odsłonięto mur zbudowany bez użycia zaprawy z dobieranych kamieni. Równoległe do muru występował

Fot. 2. Graña, Odcinek V - palenisko podczas eksploracji

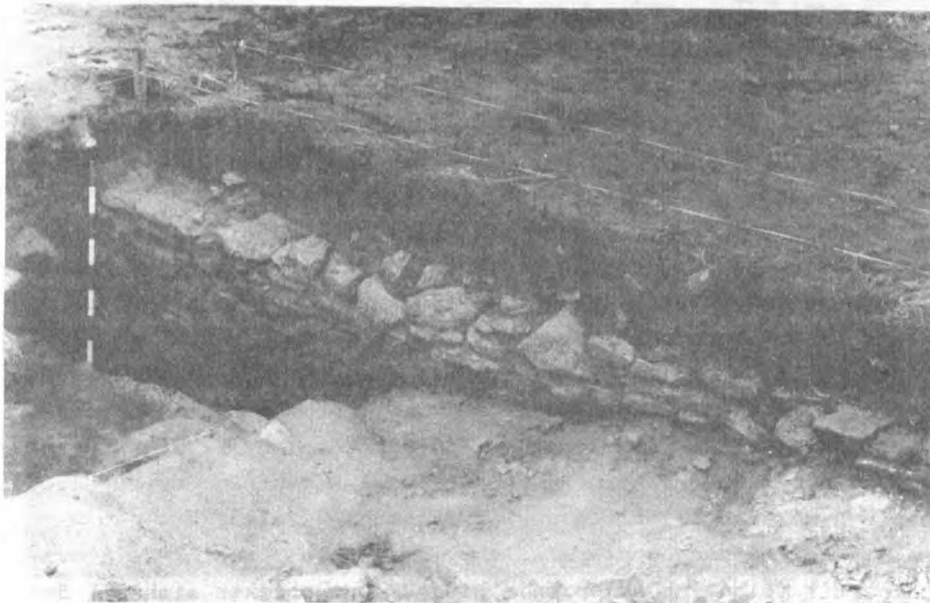
pas jasnej próchnicy, około 30 cm szeroki. W narożniku północno-wschodnim wystąpiło zaciemnienie z węglami drzewnymi i przepalonymi ziarnami zbóż. Na tym poziomie wykonano plan płaski odcinka. Następnie przystąpiono do dalszej eksploracji, usunięto warstwę rumoszu kamiennego odsłaniając następny poziom, na którym głównym obiektem było palenisko usytuowane w centrum odcinka. Miało ono kształt owalny o wymiarach 110 x 80 cm na osi WE-NS. Palenisko eksplorowano metodą ówiartek przeciwległych, co pozwoliło uzyskać dwa przekroje prostopadłe do siebie. W centrum paleniska znajdowała się warstwa przepalonego piasku o barwie pomarańczowo-brązowej, średnicy 50 cm i miąższości 10 cm. Bezpośrednio pod nią znajdowała się warstwa przepalanej gliny (polepa), średnicy 100 cm, o różnej miąższości. W zachodniej części profilu przepalona glina zalegała na warstwie drobnoziarnistego skalenia przemieszanego z piaskiem. Całe palenisko usytuowane było na warstwie ciemnej próchnicy z węglami drzewnymi. Wokół występowała warstwa gliny mniej intensywnie przepalanej. Na północ od paleniska, w niewielkich skupiskach występowały węgle drzewne przemieszane z popiołem. W zachodniej części odcinka w dalszym ciągu występował rumosz kamienny, między którym zaobserwowano kamienie dużych rozmiarów (największy z nich mierzył 90 cm długości), sugerujące istnienie konstrukcji kamiennych. W południowo-wschodnim narożniku odsłonięta została lita skała.

We wschodniej części, na całej długości profilu występuje mur kamienny wyraźnie oddzielony od rumoszu pasmem jasnej próchnicy. Sytuacja ta pozwala przypuszczać, że wkop pod fundament zniszczył zalegający rumosz, zatem mur jest konstrukcją młodszą.

Podczas eksploracji paleniska, w kierunku północno-zachodnim od jego centrum, odsłonięto kamienie w układzie sugerującym istnienie kolistej konstrukcji. Wokół kamieni występowała warstwa drobnoziarnistego skalenia zmieszanego z piaskiem. Jedynie w północnej części eksplorowanego odcinka występowała ciemna próchnica. W czasie dalszej eksploracji odsłonięto piec, którego ściany zbudowane były z kamieni spajanych gliną. W centrum opisywanego pieca znajdowały się nieco większe kamienie zalegające na warstwie piasku zmieszanego z gliną, co było zapewne pozostałością wyższych partii ścian lub sklepienia pieca. Dno obiektu stanowił duży płaski kamień i kilka mniejszych. Zalegały one na warstwie ciemnej próchnicy przemieszanej z węglami drzewnymi. Po wyeks-

plorowaniu odsłoniętych obiektów warstwa ta wystąpiła na całej powierzchni odcinka. Przy wschodnim profilu znajdował się mur kamienny, a w części południowo-wschodniej występowała lita skała. Mimo niedokończonych eksploracji powierzchni całego odcinka przystąpiono do podczyszczania i następnie rysowania profili.

Najciekawszym okazał się profil północny, w którym pod warstwą próchnicy współczesnej wystąpiła warstwa drobnoziarnistego piasku zmieszanego z gliną, występująca również w profilach północnym i południowym. Pod warstwą tą w centrum omawianego profilu północnego wystąpiła warstwa ciemnej próchnicy przemieszanej z węglami drzewnymi, w której występował rumosz kamienny. Pod warstwą próchnicy zalegała warstwa skalenia z domieszką gliny, w analogicznym układzie jak zaobserwowano podczas eksploracji paleniska. Poniżej znajdowała się warstwa próchnicy. We wschodniej części profilu północnego, gdzie mur stykał się z warstwami kulturowymi, pogłębiono profil. Warstwy w tym miejscu występowały w następującym układzie: próchnica współczesna, pod nią drobnoziarnisty piasek zmieszany z gliną, nakładające się na mur, następnie warstwa próchnicy. Na pograniczu drobnoziarnistego piasku i próchnicy znajdowały się kamienie rumoszu.

Fot. 3. Graña. Odcinek V - fragment muru kamiennego z drugiej fazy grodu

W profilu wschodnim rysował się tylko mur kamienny, który w części południowej posadowiony był na litej skale.

W profilu zachodnim występował analogiczny układ warstw, jak w profilu północnym. Pod próchnicą współczesną wystąpiła warstwa drobnoziarnistego piasku, w której znajdowały się kamienie z rumoszu. Pod nią w części południowej profilu wystąpiła warstwa ciemnej próchnicy, pod którą rysowała się cienka warstwa skałenia z domieszką gliny.

W profilu południowym w części wschodniej tuż pod próchnicą występowała lita skała. W części zachodniej zaobserwowano poziom drobnoziarnistego piasku zmieszanego z gliną, w którym występował rumosz kamienny, a poniżej ciemna próchnica.

Opisana sytuacja, mimo nie zakończonej eksploracji, pozwala przypuszczać, że w odsłoniętym odcinku główny poziom użytkowy odpowiada warstwie drobnoziarnistego piasku przemieszanego z gliną, w której występował rumosz kamienny, piec i palenisko. Była to zapewne pozostałość zniszczonego domostwa użytkowanego w dwóch fazach, na co wskazywałaby sytuacja stratygraficzna paleniska i pieca.

W trakcie pierwszego sezonu badawczego grodu Graña, z jego wewnętrznej zabudowy odkryto fragmenty budowli pełniących zarówno funkcje mieszkalne, jak i gospodarcze. Ustalono wstępnie dwie fazy istnienia osiedla z budynkami o zarysie zarówno owalnym, jak i prostokątnym. Bardzo interesującym okazało się palenisko, a w pierwotnej fazie piec ze ścianami o konstrukcji kamiennej i glinianym klepisku. Materiał zabytkowy stanowiły fragmenty naczyń glinianych zarówno lepionych ręcznie, jak i obtaczanych na kole, przęśliki gliniane, paciorki ze szkliwa, złoty kolczyk oraz toporek kamienny, najprawdopodobniej wtórnie użyty. Całość materiału pozwala datować odsłonięte warstwy na wieki od II p.n.e. do II n.e.

Równoległe z pracami wykopaliskowymi prowadzono badania archiwalne i historiograficzne w celu potwierdzenia lub wykluczenia związków między strukturami osadniczymi funkcjonującymi w okresie okupacji rzymskiej, w średniowieczu i współczesności na terenie badanego mikroregionu. Rozpoczęto również badania palinologiczne celem rekonstrukcji środowiska naturalnego i jego zmian w czasie.

Wybrany wariant badań mikroregionalnych struktury osadniczej kultury Castro, jak się wydaje, jest w obecnym jej stanie zbadania najwłaściwszy. Ogólnie przyjmuje się, iż forma przestrzena osad to otoczone murem obronnym skupisko kilku, kilkunastu lub kilkudziesięciu domów. Nie można w chwili obecnej określić, czy zabudowa wewnętrzna to poszczególne zagrody złożone z kilku budynków, czy też inna forma zagospodarowania przestrzeni. Niejasna w związku z tym jest struktura społeczna grup użytkujących poszczególne castra.

Ściśle związana z tym zagadnieniem jest stratyfikacja chronologiczna, która pozwala na dynamiczne ujęcie struktury osadniczej tej kultury, bowiem kompleks, który rozwijał się i egzystował w czasie od VI w. p.n.e. do II, a może IV w. n.e. nie reprezentował sobą statycznego i stale jednakowego modelu społeczno-gospodarczego.

Dokonano wiele, jeśli chodzi o inwentaryzację osiedli typu *castro* na terenie Galicji. Dotyczy to również terenu wokół Melide. Nasycenie tego terenu osiedlami typu *castro* jest bardzo znaczne. Przeciętnie co 5 do 8 km rejestruje się te osady. Zagadnieniem do wyjaśnienia jest wzajemna ich relacja czasowa. Jeśli bowiem egzystowały one w jednym czasie, wtedy możliwa będzie rekonstrukcja terytorium eksploatacji gospodarczej terenu, przyjmując hipotezę o hodowlanym charakterze gospodarki (głównie hodowla owiec). Są to jednak na razie słabo udokumentowane przypuszczenia wymagające potwierdzenia przez dokładne zbadanie kilku sąsiadujących ze sobą osiedli, tworzących morfologicznie wyraźny mikroregion. Tak właśnie pomyślano program badawczy wydzielając mikroregion Furelos.

Innym szerokim zagadnieniem jest badanie dynamiki przemian w sferze kultury duchowej. Chodzi tu o przemiany stylu i obyczajów. Dość silnie podkreśla się oddziaływanie kompleksu kulturowego lateńskiego i rzymskiego. Należy podkreślić, co bardzo trafnie zauważa Juan Maluquer de Motes, silne oddziaływanie tradycyjnej kultury atlantyckiej wywodzącej się z epoki brązu³. Na to nawarstwia się - od IV w. p.n.e. poczynając - substrat lateński, którego elementy trwale zakorzeniły się na tym terenie. Okupacja

³ T a m ż e, s. 335-344.

rzymska od podboju Decimusa J. Brutusa Calleacusa wywierała wpływ dość powierzchowny. Procesy urbanizacyjne, które na innych terenach podbijanych przez Republikę a następnie Cesarstwo Rzymskie poczyniły tak znaczne postępy, na terenie Galicji były prawie niewidoczne. Rustykalny charakter osadnictwa nie został, jak się wydaje, zmieniony.

Jest wysoce prawdopodobne, iż struktury organizacji społeczno-gospodarczej funkcjonowały w głąb I tysiąclecia n.e. na dawnych zasadach, a co najmniej w dawnych ramach terytorialnych. Są to oczywiście znów hipotezy, które wymagają terenowych badań archeologicznych oraz studiów historiograficznych, jak też poczynań prowadzących do rekonstrukcji środowiska naturalnego.

Uwagi zamieszczone na zakończenie pierwszego raportu ze wspólnych badań zespołu polsko-galicjijskiego mają charakter hipotetyczny, ale zarazem wskazują kierunki badawcze oraz węzłowe problemy, które zajmować będą uwagę naszego interdyscyplinarnego, wzbogaconego jeszcze przez antropologów międzynarodowego zespołu badawczego. Prace przewidywane są na wiele lat.

Jerzy Kmiecinski, Małgorzata Kowalczyk, Krzysztof Walenta

THE ARCHEOLOGY OF SETTLEMENT
IN APPLICATION TO THE EXPLORATION OF MICROREGION OF GRAÑA
(GALICIA, SPAIN)

In 1986 the team of Workers of the Archaeological Institute of Łódź University together with the Archaeological Institute of University of Santiago de Compostela began the common research studies. The subject of investigations of both Universities is devoted to microregional studies on the development of the settlement. The Castro culture limited to Halstatt, Latenian and Roman periods was chosen as a basis for such studies. The research group is interested in the genesis of this culture as well as its further transformations the Middle Ages. Defensive settlements of different size situated on natural hills are characteristic for this culture. The specific feature of Castro culture, at least in its present state investigations, is its long

duration (from the VII century B.C. to the II century A.D. and even as others claim to the VI century A.D.).

One of topics of many years programme are excavations of Graña Castro situated in the centre of Galicia, 7 km north of Melide town. The subject of studies is the use of methods which will allow the researchers to learn the stratigraphy and the structure of cultural foliation and natural sediments in order to establish the exact chronology and function of the object. Excavations were arranged in one row to obtain initial information about all main parts of the settlement.

During the first research season of Graña the fragments of outer defensive stone wall constructed without mortar were discovered. The fragments coming from its inner structure and probably used as dwelling and subsidiary places were discovered as well. Initially two phases of the existence of the settlement with buildings both of oval and rectangular shape were distinguished. The hearth originally a stove with stone walls and clay mud floor was very interesting. Fragments of pottery both hand-made and made on the grinding stone, clay whorls, glaze beads, gold ear-rings and stone axe most likely used secondarily constitute the antique material. All material allows us to date the excavated layers from the II century B.C. to the II century A.D.

Besides excavations; archival and historiographical studies confirming or excluding relations among settlement structures functioning in the period of Roman occupation, in the Middle Ages and in contemporary times in the area of the discussed microregion were conducted as well. Palynologic investigations were begun in order to reconstruct natural environment and its changes in the time course.

The number of castro settlements near Melide town is very high. Their mutual time relation is a problem to be explained. If they were existing at the same time then it is possible to reconstruct the territory of economic exploitation of this region assuming that the economy of this region was of farming character. However, these are so far very little documented assumptions which require to be confirmed by detailed studies on few neighbouring settlement morphologically constructing one microregion.